

СПРОЩЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ ЗА КПК 2012 РОКУ: ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ

THE SIMPLIFICATION OF THE CRIMINAL PROCEDURAL FROM ACCORDING TO THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF 2012: DEBATABLE ISSUES

Карабут Л.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Луганського державного університету внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка*

Стаття присвячена аналізу останніх змін у законодавстві щодо спрощення процесуальної форми у кримінальному процесуальному законодавстві, суттєво оновленому у 2012 році. Методологічною основою дослідження стало положення, згідно з яким, потреба досягнення суспільного інтересу у протидії кримінальним правопорушенням не повинна переважувати потребу досягнення інтересу окремих громадян у неприпустимості суттєвого обмеження їхніх конституційних прав. Розглянуто питання про досягнення справедливості кримінального провадження у разі його спрощення.

Ключові слова: кримінальна процесуальна діяльність, кримінальна процесуальна форма, спрощення, кримінальне провадження, досудове розслідування, процесуальна економія.

Стаття посвящена анализу последних изменений в законодательстве относительно упрощения процессуальной формы в существенно обновленном в 2012 году уголовном процессуальном законодательстве. Методологической основой исследования стало положение, согласно которому, потребность достижения общественного интереса в противодействии уголовным правонарушениям не должна перевешивать необходимость достижения интереса отдельных граждан в недопустимости существенного ограничения их конституционных прав. Рассмотрены вопросы о достижении справедливости уголовного производства в случае его упрощения.

Ключевые слова: уголовная процессуальная деятельность, уголовная процессуальная форма, упрощение, уголовное производство, досудебное расследование, процессуальная экономия.

This article is dedicated to the analysis of the recent changes in legislation concerning simplification of procedural form in the criminal procedural law which is updated in 2012. The methodological basis of the research was a provision. According to it the need to achieve the public interest in combating criminal offense should not overshadow the need to achieve the interest of individuals in the non significant restrictions on their constitutional rights. There were researched the problems of achieving fairness of criminal proceedings in the case of simplification.

Key words: criminal procedural activity, criminal procedural form, simplification, the criminal proceedings, pre-trial investigation, procedural economy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У зв'язку з ухваленням і набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) 2012 року, яким кардинально реформовано кримінальну процесуальну діяльність в частині спрощення її форми, виникли питання, які потребують свого вирішення у процесуальній теорії. Зокрема, це стосується спрощення форми досудового розслідування кримінальних проступків та розгляду кримінальної справи судом і забезпечення у зв'язку з цим прав обвинуваченого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У юридичній літературі є маса наукових робіт, у яких досліджувалися питання щодо спрощення кримінальної процесуальної форми. Ця тема турбувала учених протягом доволі тривалого часу як у радянський час, так і в період після проголошення незалежності України. Однак у зв'язку з набуттям чинності новим (від 13 квітня 2012 року) КПК потребують розгляду окремі питан-

ня, вирішення яких має не лише суто теоретичне, а й практичне значення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для виконання у цій статті поставлені такі завдання: 1) дослідити викладені у юридичній літературі точки зору з проблем спрощення кримінальної процесуальної форми; 2) виявити позитивні і негативні моменти спрощення процесуальної форми на підставі поділу кримінальних правопорушень на злочини і кримінальні проступки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Новим КПК підбиті результати (але не поставлена крапка) наукової дискусії про те, повинна бути кримінальна процесуальна форма уніфікованою чи диференційованою. Законодавець розширив коло особливих порядків кримінального провадження, здійснивши їхню регламентацію у розділі 6 КПК, до якого увійшли сім глав, кожна з яких присвячена регламентації окремого, самостійного різновиду «особливого порядку». У КПК 2012 року регламентовані нові, порівняно з попереднім КПК, особливі форми провадження, а також внесені істотні зміни до тих форм, що існували в законі раніше (провадження в по-

рядку приватного обвинувачення; провадження щодо неповнолітніх та неосудних; протокольна форма, яка наразі у КПК не регламентована, але провадження дізнання щодо кримінальних проступків по суті відтворює основні ознаки протокольного провадження).

Для дослідників у галузі теорії кримінальної процесуальної діяльності особливий інтерес представляють нові диференційовані форми провадження. Зрозуміло, що в перші роки дії норм, якими регламентовані ці підстави, вони будуть піддаватися як критиці, так і підтримці з боку вчених, і, безсумнівно, – змінам парламенту. Але можна з великою долею ймовірності спрогнозувати – вони не залишаться без уваги як науковців, так і практиків. Бо мають важливе значення для забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, кожен з яких вправі поставити під сумнів справедливість вироку суду через можливу несправедливість (незаконність) застосованої щодо нього форми кримінального провадження через її спрощення.

Продовжуючи дискусію щодо потреби диференціації форм кримінального провадження у вітчизняному кримінальному процесі, зазначимо, що, вирішуючи питання про наявність у вітчизняному кримінальному судочинстві спрощених форм кримінальної процесуальної діяльності слід виходити з такого.

Питання щодо спрощення кримінального провадження є вкрай актуальним, бо тенденція до цього спостерігається у європейських державах. Так, Комітет Міністрів Ради Європи звернувся до держав – членів Ради Європи з Рекомендацією R (87) 18 стосовно спрощення кримінального правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 17 вересня 1987 року під час 410-засідання делегатів міністрів) [1]. У п. В розділу 2 цієї Рекомендації «Сумарне судочинство, примирення обвинуваченого з потерпілим, спрощені процедури» вказано, що у випадках дрібних порушень кримінального закону, коли факти видаються доволі ясними і коли безспірно встановлено, що особа є автором порушення, можна застосовувати спрощене судочинство, тобто письмове судочинство, прискорене судовими органами. У п. п. 1 п. «В» Розділу 2 Рекомендації підкреслено важливість економії часу провадження.

Оскільки Україна є членом Ради Європи і проголошує курс на євроінтеграцію, то перед наукою кримінального процесу стоїть завдання пошуку нових форм спрощених проваджень та надання законодавцю науково обґрунтованих пропозицій щодо їх запровадження у законодавство.

При цьому треба виходити з того, що Комітет Міністрів Ради Європи рекомендує державам – членам РЄ застосовувати спрощені форми кримінального судочинства лише у тому разі, коли мова йде про «дрібні порушення кримінального закону, коли факти видаються доволі ясними і коли безспірно встановлено, що особа є автором порушення». Якщо чітко слідувати рекомендаціям Кабінету Міністрів РЄ, то кримінальна процесуальна діяльність у спрощеній формі має право на існування лише після того,

як у повному обсязі досліджені обставини справи у досудовому провадженні і стороні обвинувачення «стали ясними факти». Відтак, спрощений порядок провадження доцільно було би встановлювати лише після досудового розслідування, тобто у судових стадіях судочинства, і лише у тому разі, коли сторона обвинувачення дійшла висновку про те, що вчинено злочини невеликої тяжкості (можливо і ненавмисні злочини середньої тяжкості) або кримінальні проступки (звичайно, після їх запровадження у правову систему України).

Але й у досудовому провадженні спрощення теж можуть мати місце, якщо вони обумовлюються простотою оволодіння предметом доказування, виходячи із конкретної ситуації провадження, тобто без їхньої формалізації у законі. Спрощення можуть бути формалізовані у законі, тобто регламентовані особливості підстав і порядку здійснення кримінального провадження у спрощеній формі.

Рішення про визнання винуватості особи і призначення їй покарання у спрощеному порядку (без з'ясування обставин кримінального провадження та перевірки їх доказами, тобто у порядку, так званого, «судового наказу») приймає суд. А він повинен керуватися у своїй діяльності даними, здобутими якщо уже й у не відкритій судовій процедурі, то принаймні хоча б у такій процедурі досудового розслідування, яка забезпечує оволодіння предметом доказування.

Суцільний спрощення протягом всього часу провадження (і досудового, і судового) не здатні забезпечити справедливості у вирішенні кримінальної справи. У окремих випадках справедливість може бути досягнута, але вона завжди буде залишатися під сумнівом, якщо не буде ґрунтуватися на достатніх даних щодо винуватості особи, чого вимагає конституційний принцип доведеності вини (п. 3 ч. 3 ст. 129 Конституції України). Відтак повне, всебічне і неупереджене встановлення обставин кримінального правопорушення у перебігу досудового розслідування є обов'язковою умовою застосування спрощених порядків кримінального провадження у суді.

Викладені вище судження не виключають можливості повної відмови від окремих процедур. Це стосується тих ситуацій, у яких існує можливість суттєвого обмеження прав громадян за умови, що попередня кваліфікація вчиненого ними кримінального правопорушення дає підстави для віднесення його до категорії нетяжких. Так, законодавець цілком обґрунтовано заборонив у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків (глава 25 КПК) здійснення негласних слідчих (розшукових) дій та застосування найбільш суворих запобіжних заходів (взяття під варту, домашній арешт, застава). Законодавець, очевидно, виходив із того, що потреба досягнення суспільного інтересу у протидії кримінальним проступкам не повинна переважувати потребу досягнення інтересу окремих громадян у недопустимості суттєвого обмеження їхніх конституційних прав. Навіть у кримінальних провадженнях про тяжкі та особливо тяжкі злочини законодавець дозволяє обмежувати конституційні права громадян

шляхом проведення щодо них негласних слідчих (розшукових) дій лише у виняткових випадках – коли відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб (ч. 1 ст. 246 КПК). Відтак, у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків такі обмеження були би невиправданими навіть у тих виняткових випадках, які передбачені для кримінальних проваджень про тяжкі злочини.

Провадження щодо кримінальних проступків суттєво спрощене і в суді першої інстанції, вирок якої не вправі бути оскарженим у суді апеляційної інстанції. Спрощення тут полягає у відмові суду від здійснення судового розгляду в повному обсязі та у відсутності учасників судового провадження. Можливий негативний вплив на підозрюваного з боку сторони обвинувачення під час досудового розслідування нівелюється встановленням законодавцем певних умов, які є суттєвими гарантіями дотримання прав обвинуваченого у суді першої інстанції. Такими умовами є: обвинувачений у перебігу провадження представлений захисником; обвинувачений визнав винуватість; обвинувачений не оспорує обставини, встановлені досудовим розслідуванням; він згоден з розглядом обвинувального акту без його присутності; потерпілий не заперечує проти такого розгляду. Відсутність хоча б однієї з перерахованих умов є перешкодою до застосування спрощеного порядку провадження в суді першої інстанції.

За наявності зазначених умов суд протягом п'яти днів з моменту отримання обвинувального акту з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні вивчає акт і додані до нього матеріали і ухвалює вирок. Тобто загальний строк провадження у суді першої інстанції за матеріалами досудового розслідування кримінального проступку, які надійшли до суду з клопотанням прокурора про розгляд їх у спрощеному провадженні, дорівнює строку підготовчого провадження за матеріалами розслідування злочинів.

Порядок вивчення матеріалів, які суд покладає в основу вироку, і ухвалення вироку дає підставу для найменування останнього «наказним провадженням». Такий термін застосовувався в одному з варіантів проекту КПК, підготовленого в 2009 році робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права при Президентові України (§ 2 глава 27 «Особливі порядки кримінального провадження в суді першої інстанції») [2].

Додатковою гарантією дотримання інтересів обвинуваченого у спрощеному провадженні щодо кримінальних проступків є право суду відмовитися розглядати обвинувальний акт у спрощеному порядку. Якщо він вважатиме за потрібне, то може призначити судовий розгляд у судовому засіданні і викликати для участі в ньому учасників кримінального провадження.

Попри усі позитивні моменти, спрощення форми кримінального провадження, в основі якого лежить поділ кримінальних правопорушень на тяжкі і нетяжкі, має і певні негативні моменти. Він таїть у собі небезпеку порушення прав громадян, залучених до

кримінальної процесуальної діяльності у статусі як обвинувачених, так і потерпілих.

Висновок про це ґрунтується на тому, що під час досудового провадження однозначно стверджувати якою є кваліфікація кримінального правопорушення і визначити належність його до категорії тяжких чи нетяжких часто не можна з об'єктивних причин. Для цього стороні обвинувачення не вистачає знань про вчинене діяння. Картина з кваліфікацією часто може прояснитися (і то неповністю) лише на момент складання слідчим або прокурором обвинувального акта. Остаточна ж вона стане ясною тільки після ухвалення вироку. Останній, до речі, може бути переглянутий і висновки суду першої інстанції про кваліфікацію можуть «не встояти» у вищестоящих судових інстанціях.

Якщо ж кваліфікація кримінального правопорушення буде змінена на статтю кримінального закону з менш суворим покаранням, то питання про справедливість застосованої форми (досудове слідство) в принципі може бути поставлене, але воно не матиме особливого значення. Бо в досудовому слідстві передбачена достатня кількість гарантій прав учасників процесуальної діяльності. Якщо ж кваліфікація зміниться на більш сувору, то сторона захисту може поставити питання про те, що застосована форма (дізнання) не забезпечує досягнення істини у справі, а в цьому випадку повинна була бути застосована інша форма - досудове слідство з його арсеналом процесуальних засобів і правових гарантій.

З іншого боку, якщо у перебігу досудового слідства буде встановлено, що діяння, яке є предметом розслідування, має бути кваліфіковане як кримінальний проступок, то застосування запобіжних заходів у вигляді взяття під варту, домашнього арешту, застави, а також проведення негласних слідчих (розшукових) дій фактично є перевищенням можливостей, передбачених для дізнання. Бо саме у такій формі повинно було здійснюватися розслідування.

Диференціація форм провадження залежно від тяжкості кримінального правопорушення містить у собі й іншу потенційну загрозу, яка полягає у тому, що форму провадження можна «підлаштувати» під «потрібну» шляхом зазначення стороною обвинувачення у Єдиному реєстрі досудових розслідувань та/або у повідомленні про підозру навмисне «завищеної» чи «заниженої» кримінально-правової кваліфікації.

Тому з метою найшвидшого відновлення обмежених прав слідчим і прокурорам рекомендується після зміни повідомлення про підозру у вчиненні злочину на повідомлення про підозру у вчиненні кримінального проступку негайно вжити заходів до скасування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави, тримання під вартою, якщо такі було застосовано, та припинити виконання негласних слідчих (розшукових) дій [3, с. 428].

На основі проведеного у цій статті дослідження можна зробити наступні **висновки**: 1) суд, здійснюючи провадження у спрощеній формі, повинен керуватися у своїй діяльності даними, здобутими у такій

процедурі досудового розслідування, яка забезпечує повне оволодіння предметом доказування; 2) суцільні спрощення протягом всього часу провадження не здатні забезпечити справедливості у вирішенні кримінальної справи; 3) потреба досягнення суспільного інтересу у протидії кримінальним проступкам не повинна переважувати потребу досягнення інтересу окремих громадян у недопустимості суттєвого обмеження їхніх конституційних прав.

Тема спрощення кримінальної процесуальної форми як однієї із різновидів її диференціації є доволі об'ємною. Тому для її повного опрацювання потрібно здійснювати подальші дослідження. Останні є доцільними за такими **напрями наукових розвідок**: 1) дослідження допустимих меж доказування у кримінальному провадженні, здійснюваному у спрощеній формі; 2) з'ясування питань про додаткові підстави спрощення процесуальної форми з метою регламентації їх у законі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рекомендація R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи щодо спрощення кримінального правосуддя (ухвалена 17 вересня 1987 року на 410-му засіданні делегатів міністрів) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_339.
2. Проект Кримінального процесуального кодексу України, підготовлений робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права при Президентіві України. – К., 2008. – 145 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / За ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. – Х. : Фактор, 2013. – 1072 с.